

Factors Affecting the Strengthening of Social Capital in the Family Institution Based on Narrative Teachings

Seyyed Alinaqi Ayazi¹

Abstract

Communities strive for the creation, continuity, and expansion of their own capital. Among these, social capital holds significant importance, and social institutions, as centers of interactions, have a considerable influence on the creation and expansion of social capital. The family institution, due to its influential role in social acceptance, infrastructure provision, support, and oversight of relationships, holds multiplied importance. Based on this, the present study, using qualitative content analysis method, focuses on the impact of social capital as one of the important components on the consolidation and strengthening of the family, based on narrative teachings. In this process, components of sustainable social relations, prevalence of the institution of marriage, and recognition of desirable structural relationships within the family nucleus were identified, and under sustainable social relations, factors such as concurrent actions with cultural resilience, governance of social ethics, desirable speech literature, and affection were woven. Keywords: narrative teachings, sustainable social relations, social capital, inductive content analysis, strengthening family institutions.

Keywords

Narrative teaching, stable social relationships, social capital, inductive content analysis, family.

Article Type: Research

1. Assistant Professor of Islamic Science and Culture Research Institute.

Email: a.ayazi@isca.ac.ir

Received on: 30/10/2023 Accepted on: 02/03/2024

Copyright © 2024, Ayazi

Publisher: Imam Khomeini International University.

شماره چاپی: ۲۵۸۸-۲۸۹۵
شماره الکترونیکی: ۲۵۸۸-۴۴۱۷

مطالعات فقه حدیث

DOI:10.30479/mfh.2024.19473.2311

عوامل مؤثر بر تقویت سرمایه اجتماعی در نهاد خانواده مبتنی بر تعالیم روایی^۱ سیدعلی نقی ایازی^۲

چکیده

جوامع در پی ایجاد، تداوم و توسعه سرمایه‌های خویش هستند. در این بین، سرمایه اجتماعی از اهمیت بسزایی برخوردار است و نهادهای اجتماعی به عنوان کانون تعاملات، در ایجاد و بسط سرمایه اجتماعی تأثیر بسزایی دارند و نهاد خانواده به دلیل نقش مؤثر در جامعه‌پذیری، بسترسازی، حمایت و نظارت بر ارتباطات، دارای اهمیت مضاعفی است. بر این اساس، مطالعه پیش روی با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی به تأثیر سرمایه اجتماعی، به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم، بر تثبیت و تحکیم خانواده، مبتنی بر تعالیم روایی پرداخته است. در این فرایند، مؤلفه‌های مناسبات اجتماعی پایدار، رواج نهاد ازدواج و شناخت روابط ساختاری مطلوب در کانون خانواده شناسایی شد و در ذیل مناسبات اجتماعی پایدار به عواملی مانند کنش‌های توأم با تاب‌آوری فرهنگی، حاکمیت اخلاق اجتماعی، ادبیات گفتاری مطلوب و محبت‌ورزی دست یافته است.

کلیدواژه‌ها

تعالیم روایی، مناسبات اجتماعی پایدار، سرمایه اجتماعی، تحلیل محتوای استقرائی، تقویت نهاد خانواده.

نوع مقاله: پژوهشی

۱. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی نویسنده بوده که با حمایت پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی صورت گرفته است.

۲. استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. a.ayazi@isca.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۲

۱. طرح مسأله

رشد و شکوفایی در هر جامعه‌ای، متکی بر میزان سرمایه‌های موجود آن است که بتواند به طور موثر از آن بهره‌مند شود. به همین منظور، جوامع در پی ایجاد، تداوم و توسعه سرمایه‌های خویش هستند. در این بین، سرمایه اجتماعی از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ به طوری که تراکم و انباشت این نوع سرمایه می‌تواند روند توسعه را در یک جامعه تسریع بخشد، چنان‌که نقصان و ضعف در آن نیز می‌تواند مانع جدی در توسعه یافتگی قلمداد شود. زیرا توسعه یافتگی امری اجتماعی است و به طور مستقیم با آحاد جامعه و نوع تعامل آنان در رابطه است. در این میان، نهادهای اجتماعی به عنوان کانون تعاملات اجتماعی در ایجاد و بسط سرمایه اجتماعی تأثیر بسزایی دارند و نهاد خانواده به دلیل نقش موثر در جامعه‌پذیری، بسترسازی، حمایت و نظارت بر ارتباطات و چاره‌اندیشی به منظور بهبود و ارتقاء آن، دارای اهمیت مضاعفی است. بر این اساس، مطالعه پیش روی در نظر دارد به عوامل مؤثر بر تقویت سرمایه اجتماعی در نهاد خانواده مبتنی بر تعالیم دینی بپردازد. لذا در این فرایند، عوامل مؤثر بر تقویت سرمایه اجتماعی مبتنی بر تعالیم روایی از کتب دست اول و دوم کتب حدیثی، در موضوع خانواده و با استفاده از روش تحلیل محتوای استقرائی، مورد کاوش قرار گرفته و به این پرسش پاسخ داده است. عوامل مؤثر بر تقویت سرمایه اجتماعی در نهاد خانواده مبتنی بر تعالیم روایی چیست؟

۲. ادبیات تحقیق

درباره موضوع پژوهش به دو دسته از مطالعات مواجه می‌شویم؛ دسته اول، مطالعات علوم اجتماعی محض است که به دو شکل اسنادی و پیمایشی صورت گرفته و با استفاده از گزاره‌های جامعه‌شناسی و روان‌شناسی به تحلیل آسیب‌های خانواده پرداخته است. مقاله «سرمایه اجتماعی خانواده و عوامل مؤثر بر آن» (فاضل و دیگران، ۱۳۹۰ش)، با هدف بررسی جامعه‌شناختی علل فراز و فرود سرمایه اجتماعی در خانواده‌های ساکن در شهر قم، به صورت پیمایشی صورت گرفته است. در این پژوهش، متغیرهای دینداری، مقبولیت اجتماعی و خشونت خانوادگی دارای تأثیر بوده است (جوادیان و زیدآبادی‌نژاد، ۱۳۹۷ش). در مطالعه «رابطه سرمایه اجتماعی خانواده و رفتارهای اجتماعی مطلوب» به بررسی رابطه این دو متغیر، در میان دانشجویان یزد پرداخته و به این نتیجه دست یافته، ابعاد مشارکت اجتماعی، هنجار اجتماعی، اثربخشی، اعتماد به محیط و اعتماد نهادی

سرمایه اجتماعی بیرون خانواده با رفتارهای اجتماعی مطلوب دانشجویان همبستگی معناداری دارند. وجه تمایز این مطالعه، استخراج و تحلیل جامعه‌شناختی متغیرهای مؤثر بر سرمایه اجتماعی در نهاد خانواده از متون دینی بوده که می‌تواند به عنوان دستمایه و بنیاد پژوهش‌های دیگری در جامعه متدینان قرار گرفته و میزان انطباق آن، مورد ارزیابی قرار بگیرد. دسته دوم، مطالعات علوم اجتماعی با رویکرد دینی است؛ به طور مشخص از دو اثر یاد می‌شود. کتاب «جامعه‌شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی»، نگاشته حسین بستان (نجفی)، این اثر، در پنج بخش و پانزده فصل تنظیم شده است. در بخش‌های پنجگانه به نهاد ازدواج، ساختار خانواده، کارکردهای آن، آسیب‌شناسی و راهکارهای تحکیم خانواده و نهایتاً چشم انداز نظری جامعه‌شناسی خانواده پرداخته است. کتاب «نظریه‌سازی دینی در علوم اجتماعی با تطبیق بر جامعه‌شناسی خانواده»، نیز از آثار حسین بستان بوده که در فصل چهارم و پنجم آن، به گزاره‌های متون دینی درباره ثبات خانواده پرداخته و مدل نظری خانواده با ثبات را طراحی کرده است. وجه تمایز این تحقیق از دو کتاب یاد شده، توجه بنیادین و غالب بر رابطه سرمایه اجتماعی با محوریت نظام هنجاری حاکم بر آن، به منظور تثبیت، تحکیم و کارآمدی خانواده در تعالیم اسلامی است.

۳. چارچوب مفهومی

در تحقیق کیفی از چارچوب مفهومی به جای چارچوب نظری استفاده می‌شود و در ذیل آن به ایضاح آن دسته از مفاهیمی پرداخته می‌شود که در فرایند مطالعه از آن استفاده شده است. سرمایه اجتماعی: سرمایه اجتماعی مجموعه منابع مادی یا معنوی است، که به یک فرد یا گروه اجازه می‌دهد تا شبکه پایداری از روابط کم و بیش نهادینه شده را در اختیار داشته باشد (جان‌فیلد، ۱۳۹۲ ش، ۳۱). کلمن، سرمایه اجتماعی در خانواده را مجموعه هنجارها، شبکه‌های اجتماعی و روابط بین بزرگسالان و کودکان که برای رشد بچه‌ها ارزشمند هستند، می‌داند (همان). با این وصف، سرمایه اجتماعی در سطح خانواده از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و به تعبیر فوکویاما، فروپاشی خانواده بر روابط مبتنی بر اعتماد اجتماعی اثر می‌گذارد و غالباً بین سرمایه درونی و بیرونی خانواده می‌تواند ارتباط مثبت وجود داشته باشد» (فوکویاما، ۱۳۸۵ ش، ۴۳).

مناسبات اجتماعی: اشاره به مجموعه وسیعی از ارتباطات کلامی/ غیرکلامی، مستقیم/ غیرمستقیم و عینی/ نمادین بین دو و یا تعداد بیشتری از افراد دارد. روابط اجتماعی که

از عاملیت فردی مشتق شده است، شکل دهنده ساختار اجتماعی است (شهسوارانی، ۱۳۹۷ش، ۵۲). تعامل می‌تواند به چهار شیوه تعامل گفتمانی، مبادله‌ای، عاطفی یا اجتماعی و تعامل مبتنی بر قدرت در یک نظام اجتماعی وجود داشته باشد (چلبی، ۱۳۷۵ش، ۱۸). در تقسیم‌بندی دیگری تعامل اجتماعی به دو نوع تعامل موذت‌آمیز و تعامل تفرقه‌انگیز دسته‌بندی می‌شود (ساروخانی، ۱۳۷۹ش، ۳۸۶). جامعه محیطی است که تعاملات اجتماعی را به صورت سازمان‌یافته و ساختمند مدل‌سازی کرده و افراد از طریق آن فعالیت‌های خود را اصلاح می‌کنند. هربرت بلومر، جامعه را نتیجه تعاملات نمادینی در نظر می‌گیرد که اعمال و رفتار گروه‌ها و انسان‌ها در آن شکل می‌گیرد (کرایب، ۱۳۷۸ش، ۱۰۹). این در حالی است که پیتر بلاو این نوع مبادله اجتماعی را متضمن اعتماد می‌داند. از نظر وی، مبادله اجتماعی بر خلاف مبادله اقتصادی، اعتماد را در میان مردم ایجاد می‌کند و افراد را در درون گروه‌ها منسجم می‌سازد (چلبی و امیرکافی، ۱۳۷۴ش).

انسجام اجتماعی → دوستی → اعتماد → مبادله اجتماعی

پارسنز تحقق تعاملات اجتماعی و ضمانت اجرا را منوط به وجود سه عنصر، انتظارات متقابل، هنجارها و ارزش اجتماعی میان افراد یا گروه می‌داند، و از ترکیب این سه عنصر است که نقش اجتماعی هر فرد در یک نظام اجتماعی مشخص می‌شود. به افراد این آگاهی را می‌دهد که چگونه با افراد و گروه‌های دیگر و با چه سلوک و شیوه‌ای رابطه ایجاد کند (کرایب، ۱۳۷۸ش، ۱۰۸).

همکاری → وفاق و اعتماد اجتماعی → تعامل اجتماعی

۴. یافته‌های تحقیق

به زعم بوردیو، خانواده در حفظ و تداوم نظم اجتماعی و در بازتولیدها نقش مهمی بازی می‌کند. نه فقط بازتولید زیست‌شناختی (تولید مثل)، بلکه بازتولید اجتماعی، یعنی در بازتولید ساختار فضای اجتماعی و روابط اجتماعی، عالی‌ترین نمونه مکان انباشت سرمایه در انواع مختلف و انتقال نسل به نسل آن است (بوردیو، ۱۳۸۰ش، ۱۸۹). تعلیم روایی ساز و کار این مهم، بازتولید اجتماعی، را به درستی در مقولات متواتر بیان کرده و بر عملیاتی‌سازی آن توجه مضاعفی دارد.

۱-۴. مناسبات اجتماعی پایدار

منظور از مناسبات اجتماعی، کنش‌های متقابل دوسویه بین کنشگرانی است که در بستر جامعه شکل می‌گیرد و عواملی می‌تواند میزان ماندگاری و چگونگی آن را شکل دهد. لذا اگر عوامل مساعد به درستی شناخته شود؛ می‌توان تداوم و استمرار آن را تضمین کرد. کارکرد این وضعیت، پایداری مناسبات اجتماعی، باعث ارتقاء میزان همبستگی و انسجام اجتماعی و در نتیجه، افزایش سرمایه اجتماعی خواهد شد. در چنین خانواده‌ای، نقش‌ها انعطاف‌پذیر و دست به دست می‌شوند و تبادل افکار با یکدیگر صورت می‌گیرد.

روایات و سیره عملی اولیاء دین در این زمینه، راه‌گشای خوبی برای راهنمایی در جهت تثبیت مناسبات اجتماعی پایدار در خانواده است. زیرا «یکی از راه‌های نهادینه کردن اخلاق و فضایل اخلاقی در جامعه، معرفت و آگاهی بخشی جامعه نسبت به فضایل و رذایل اخلاقی و آثار و نتایج آن‌ها و مبارزه با صفت‌های زشت و پاک‌سازی از خوی پلید با توجه به روایات معصومان (ع) است» (فتاحی‌زاده و داودی، ۱۳۹۸ش، ۲۲۴).

۱-۱-۴. کنش‌های توأم با تاب‌آوری فرهنگی

تاب‌آوری، توانمندی حل مسأله و سازگاری در شرایط بحرانی است. یعنی زمانی که دچار مشکلات و بحران‌های جدی روانی- اجتماعی می‌شویم، چقدر می‌توانیم مقاوم باشیم و مهم‌تر این‌که آیا قدرت برون‌رفت از این شرایط دشوار را داریم یا خیر؟ پاسخ به این پرسش، مجال مفهوم‌پردازی از تاب‌آوری فرهنگی را می‌گشاید و منظور از آن، ظرفیت و توانمندی مقابله با بحران و حل آن به کمک اسلوب‌های تاریخی، اسطوره‌ها، آداب و رسوم و باورهای فرهنگی است و مؤلفه‌های نظری آن شامل تعلق و ریشه‌دار بودن، اعتماد، تعهد، حس غرور و جمع‌گرایی است. بر این اساس، ما در مواجهه با چالش‌های تعارض فرهنگی بین اعضای خانواده، نیازمند استفاده از ساز و کارهای متناسب با آن هستیم. سیره گفتاری و عملی معصومین، به عنوان بخشی از باورهای فرهنگی در میان جامعه متدینان، در این زمینه چاره‌جویی کرده‌اند. مانند روایتی که از امام صادق (ع) نقل شده است. «فردی پیش امام صادق از خویشاوندانش به خاطر سوء رفتار شکایت کرد و امام در پاسخش فرمود: خشم خود را کنترل کن و تو کار خود را بکن، فرد گفت: ولی آن‌ها رفتارشان را هم چنان تکرار می‌کنند، فرمود: می‌خواهی تو هم مانند آن‌ها باشی؟ و دیگر خدا به تو نظر نکند» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۳۴۷). بالاتر از این وقتی است که در اعضای رئیسه خانواده، تعارضات اعتقادی وجود داشته باشد،

در این مورد نیز توصیه امام معصوم مدارا و سعه صدر است. روایت امام جواد (ع) در این باره قابل توجه است. «بکرین صالح گوید: دامادم به امام جواد (ع) نوشت: پدرم مرد ناصبی بد اعتقادی است و از جانب وی با شدائد و زحماتی چند روبرو گشته‌ام، در صورت صلاحدید در باره‌ام دعا کنید، و بیان فرمائید که نظرتان در این باره چیست؟ آیا با وی به دشمنی و پرخاش برخیزم یا مدارا نمایم؟ حضرت در پاسخ نوشتند: نوشته‌ات را خواندم و به آن چه در باره پدرت یاد کرده‌ای پی بردم، و ان شاء الله در باره تو دست از دعا بر نمی‌دارم، و مدارا برای تو بهتر از دشمنی و پرخاشگری است، و همراه با هر مشکلی آسانی است، صبر را پیشه ساز که عاقبت از آن پرهیزکاران است...» (مفید، ۱۴۱۳ق، ۱۹۱).

در روایتی دیگر از امام علی (ع)، توصیه به تعاملات پایدار مبتنی بر تاب‌آوری در میان اعضای خانواده، سفارش شده است. «امام علی (ع) به فرزندش محمدبن حنیفه: با همسر خود در هر شرایطی مدارا و خوش رفتاری کن، تا زندگی برایت گوارا گردد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۶۱؛ حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ۱۴: ۱۲۰). بنابراین، تاب‌آوری فرهنگی با تمرین و ممارست بر سعه صدر و مدارا حاصل می‌شود؛ چنان‌که اقتضای عقلانیت نیز پاسخ نیک در برابر کنش‌های ناروای جاهلان، متعصبانه و خشم‌آلود است؛ چون مقابله به مثل، نشان از همانندی طرف مقابل دارد و طبق تصریح آیه ۳۴ سوره فصلت، کارکرد چنین وضعیتی منجر به توسعه دوستی‌ها و صمیمیت خواهد شد.

۴-۱-۲. حاکمیت اخلاق اجتماعی

اخلاق، معطوف به نوع سلوک و رفتاری است که انسان‌ها بروز می‌دهند و در دو ساحت فردی و اجتماعی ظاهر می‌شود. در نوع فردی آن، به منظور ارتقاء و سلامت نفسانی فرد مورد توجه قرار می‌گیرد و در بخش اجتماعی آن، به دلیل ضرورت زیست اجتماعی انسان‌ها اجتناب‌ناپذیر است. با این وصف، آشنایی و رعایت مسائل اخلاقی به منظور تداوم مناسبات اجتماعی امری لازم به نظر می‌رسد؛ چون با توجه به مفاد برخی از آیات و روایات و تأملی کوتاه در زندگی اطراف خود، به خوبی ملاحظه می‌کنیم که بسیاری از صفات ناپسند و گناهان در تعاملات اجتماعی شکل می‌گیرد، چنان‌که شکل‌گیری بسیاری از صفات نیکو و فضیلت‌ها چنین است. بر این اساس امام (ع) چنین می‌فرماید: «اگر خویشاوندان همگی سه چیز را رعایت نکنند زندگی شان در معرض گسیختگی و شماتت دشمن قرار خواهد گرفت. به یکدیگر حسادت نکنند، تا

از مصادیق اخلاق اجتماعی در کانون خانواده، حاکمیت تواضع و فروتنی در میان اعضاست. قرآن کریم در آیات^۱ گوناگونی بر کنش مبتنی بر تواضع و فروتنی، تأکید ورزیده و از آن به عنوان عامل رشد و تکامل مالی و معنوی انسان یاد کرده است. در حالی که کبر، غرور و خودبرتربینی، از رذیلت‌های اخلاقی و سرچشمه غربت و رمیدن از خود، جماعه و نزدیکترین خویشان و دوستان است و مایه سقوط در ورطه آلودگی به انواع کجروی‌ها و دور افتادن از شناخت درست حقایق و انحراف از مسیر تکامل معرفی شده است^۲ و به عنوان یکی از موانع مهم گسست، در میان اعضای خانواده به شمار می‌آید. از این رو قرآن کریم از یکسو، همواره متکبران را سرزنش کرده و بر روی ساده‌ترین جلوه‌های رفتاری که حاکی از غرور و نخوت باشد، انگشت گذاشته^۳ و از سوی دیگر، کنش‌های متواضعانه را ستوده و آن را در شمار صفات نیک اخلاقی مؤمنان و عباد الرحمان شمرده است^۴.

حضرت لقمان به دو صفت بسیار زشت و ناپسند که مایه از هم پاشیدن روابط صمیمانه اجتماعی است اشاره می‌کند: تکبر و بی‌اعتنایی و غرور و خودپسندی. هر دوی این صفات زشت، در این جهت مشترکند که انسان را در عالمی از توهم و پندار و خودبرتربینی فرو می‌برند و رابطه او را از دیگران قطع می‌کنند (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴ش، ۱۷: ۵۴). نتیجه این که گسست صمیمیت‌ها، منجر به فاصله اجتماعی شده و فاصله اجتماعی نیز با انسجام و همبستگی اجتماعی که از شرایط تقویت سرمایه اجتماعی است، تعارض جدی دارد.

به منظور درونی‌سازی این خصوصیت رفتاری، می‌توان بر این گزاره تأکید داشت که ادامه تواضع و فروتنی بندگان در برابر پروردگار در تعامل با بندگان خدا نیز پدیدار می‌گردد و بخشی از سیره رفتاری آنان می‌شود که نتیجه آن، تألیف قلوب، هم‌زیستی و تعاون اجتماعی، سرازیر شدن نعمت‌های مادی و معنوی و بالاخره رشد و تکامل در میان اعضای خانواده است. بدین جهت است که خداوند به شخص پیامبر، نسبت به کنش‌های فروتنانه در برابر مؤمنان

۱. (المائدہ: ۵۴؛ الفرقان: ۶۳؛ الشعراء: ۲۱۵).

۲. (الزمر: ۷۲؛ النساء: ۱۷۳).

۳. (الغافر: ۳۵).

۴. (الفرقان: ۶۳).

فرمان می‌دهد^۱. این تعییر کنایه زیبایی از تواضع و محبت و ملاطفت است (همان، ۲۳۱:۱۱). با این شیوه رفتاری و الگوی عملی، خانواده سالم، متحد، مترقی، مهربان و صمیمی شکل می‌گیرد. علاوه بر کارکردهای یاد شده، توسعه محبت و عشق ورزی که از عوامل مقوم سرمایه اجتماعی است با کنش‌های فروتنانه شکل می‌گیرد و نتیجه تواضع، ایجاد محبت است.

حسن ظن و تعویل کردن کنش‌های نامطلوب در میان اعضای خانواده نیز در بهبود مناسبات اجتماعی بسیار مؤثر بوده و می‌تواند به گسترش تعاملات پیوسته و تعالی‌جویانه منتهی شود. در فرهنگ اسلامی، حسن ظن از مهمترین فضائلی شمرده می‌شود که در رشد و تکامل معنوی فردی و اجتماعی مؤثر است و از عوامل ایجاد امید و نشاط در زندگی اجتماعی و در میان اعضای خانواده شمرده می‌شود. تعالیم اسلام به طور صریح با بدبینی و بدگمانی مبارزه کرده و مسلمانان را از آن برحذر می‌دارد و به حسن ظن رهنمون می‌سازد. ثمره چنین سفارشی، عدم ابتلا به قضاوت‌های شتاب‌زده، بدگویی، درگیری و اختلاف است که هر کدام از این موارد در تعارض جدی با سرمایه اجتماعی و ناکارآمدی خانواده است. در روایتی حضرت علی (ع)، یکی از ارکان مهم و روابط حسنه اجتماعی و امنیت کامل را در پرتو خوش‌بینی دانسته است: «رفتار برادر دینی‌ات را بر نیکوترین وجهی تفسیر و توجیه کن، مگر این‌که دلیلی بر خلاف آن باشد و هرگز به سخن برادر مسلمانان گمان بد مبر هنگامی که برای آن توجیهی مناسب داری» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۳: ۱۱۹).

یکی از کارکردهای حسن ظن، پیوستگی ارتباطات در کانون خانواده است. چنان‌که آرامش و ثبات که از مختصات خانواده سالم شمرده می‌شود با رعایت این فضیلت اخلاقی تداوم می‌یابد. امام صادق (ع) می‌فرماید: «از خوش‌بین بودن بهره‌ای بگیر، تا با آن دلت را آرام کنی و کازت پیش رود» (اربلی، ۱۴۰۵ق، ۲: ۴۲۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۷۵: ۲۰۹). محبت و گسترش دوستی‌ها که از ویژگی‌های خانواده پایدار است، با حسن ظن محقق می‌شود و به فضای تعاملی پیوسته کمک می‌کند.

۳-۱-۴. رواج ادبیات گفتاری مطلوب

ساز و کار دیگری که در مناسبات اجتماعی لازم و ضروری می‌نماید، «خوش‌گویی» است، که رابطه‌ها را استوارتر و پیوندها را صمیمی‌تر می‌سازد، زیرا گفتار دلپذیر و

شادی‌بخش، اوج محبت و دوست داشتن را به طرف مقابل منتقل می‌سازد. ابوحمزه ثمالی از امام سجاد (ع) پنج کارکرد برای سخن زیبا برشمارند و یکی از آن‌ها محبوبیت شخص در میان خانواده است.^۱ با این وصف، سخن زیبا در میان اعضای خانواده یکی از مهم‌ترین هنرها و مهارت‌هاست که علاوه بر انتقال افکار و اطلاعات، کارکرد ابراز محبت‌ها، احساسات و هیجانات دلپذیر را تأمین کرده و می‌تواند به پایداری و بهبود مناسبات اجتماعی اعضا کمک کند. لذا در فرمایش معصوم چنین آمده است. از دیگر سو، عموماً نقیصه خانواده امروز، فقدان گفتگو یا تنش‌گفتمانی است که گسست روابط بین اعضا را در پی دارد. بدین منظور لازم است آموزش مهارت ارتباط خانواده و به ویژه بین همسران به عنوان امری متداول وجود داشته باشد و اگر از سکوت در آموزه‌های معصومین به عنوان ارمغان محبت یاد شده^۲، مراد از آن سکوت در مقابل زیاده‌گویی‌هایی است که موجب تفرقه و انشقاق خویشاوندی می‌شود.

۴-۱-۴. محبت‌ورزی

یکی از خصوصیات مناسبات اجتماعی پایدار، مبتنی بر محبت، انعطاف، رحمت و مودت است و آثار آن، آرامش روانی و کاهش اضطراب، خواهد شد. محبت را می‌توان حالتی وصف کرد که بین دو موجود، یک جذبه‌ای ایجاد می‌شود که دل به یک طرف کشیده می‌شود و محبت را به سوی خود جذب می‌کند و اساساً یکی از نیازهای روان‌شناختی انسان، نیاز به محبت است. محبت برای آدمی جنبه حیاتی داشته، باعث سلامت روانی، رشد عقلی، بروز استعدادها و پرورش اخلاقی او می‌شود. بر این اساس است که مازلو در نظریه انگیزشی، ارضای نیازها را مهم‌ترین اصل زیربنای رشد دانسته است و بر این باور است که نیازهای سطوح پایین‌تر که از جمله آن‌ها نیاز به محبت، احترام و تعلق خاطر است، باید به طور وسیعی، قبل از نیازهای سطوح عالی‌تر، مانند نیاز به دانستن، زیبایی و خودشکوفایی، ارضا شوند.

افزون بر این، یکی از روش‌های تربیتی سفارش شده در قرآن کریم، محبت ورزیدن است. چنان‌که با بررسی منابع اسلامی درمی‌یابیم که مدل تربیتی اسلام مبتنی بر محبت، قاطعیت و کرامت است و «به باور بسیاری از جامعه‌شناسان، با توجه به این که نهاد خانواده در جوامع صنعتی معاصر بسیاری از کارکردهای پیشین خود را از دست داده، ارضای نیازهای عاطفی مهم‌ترین کارکردی است که می‌تواند بقای خانواده را در این

۱. صدوق، ۱۳۸۲، ش: ۱، ۴۶۱.

۲. کلینی، ۱۴۰۷، ق: ۲، ۱۱۳.

جوامع تبیین کند» (بستان، ۱۳۹۰ ش، ۱۱۶). برخی از شاخص‌های محبت‌ورزی که منجر به تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود، عبارتند از:

الف- سلام کردن

در میان هر ملت و جمعیتی در هنگام برخورد با یکدیگر الفاظ و آدابی برای اظهار محبت و دوستی وجود دارد. در شریعت اسلام، برای جلب محبت و ایجاد رابطه دوستی و برادری در جامعه اسلامی دستورات مفید و مؤثری وجود دارد و از آن جمله «سلام» کردن است. توجّه و التفات طرفین که به هم سلام می‌کنند؛ بدین معناست که سلامتی و تندرستی همدیگر را خواستارند و این اطمینان را به هم می‌دهند که از جانب یکدیگر آسیب و گزند نمی‌خواهد رسید و آرزوی سلامتی مدّ نظر قرار می‌گیرد. توجّه به این کنش، می‌تواند منجر به تزیید و تکاثر محبت‌های طرفینی شود و تعاملات مبتنی بر محبت را شکل دهد. پیامبر اعظم (ص) فرمود: «قسم به کسی که جانم در دست قدرت اوست، داخل بهشت نخواهید شد مگر این که ایمان آورید و ایمان نخواهید آورد مگر این که همدیگر را دوست بدارید، آیا شما را به چیزی راهنمایی کنم که اگر آن را انجام دهید با یک دیگر دوست خواهید شد؟ سلام را در بین خودتان آشکار کنید» (طبرسی، ۱۳۹۲ ق، ۱۵۵). در این روایت علاوه بر این که شرط ایمان‌آوری را محبت‌ورزی بیان کرده است، به یکی از ساز و کار دوست داشتن اشاره کرده و آن اظهار تحیّت و سلام به یکدیگر است و به ویژه این روش در بین اعضای خانواده می‌تواند با تفصیل دیگری برگزار شود.

ب- اظهار و ابراز دوستی اعضا نسبت به یکدیگر

بوسه به گونه فرزند از سوی والدین مصداقی از ابراز دوستی است که می‌تواند بر عمق محبت بیفزاید. پیامبر اکرم فرمود: «فرزندان خود را بسیار ببوسید زیرا برای شما در هر بوسیدن درجه‌ای است» (فتال نیشابوری، ۱۳۷۵ ش، ۳۶۹؛ طبرسی، ۱۳۹۲ ق، ۲۲۰؛ حر عاملی، ۱۴۱۴ ق، ۱۵: ۲۰۲، ۲۰۳). پاداش بوسه، دارای حکمتی است که می‌تواند دلالت بر اظهار دوست داشتن بیشتر کند و انس و علاقه طرفینی را افزایش دهد؛ یا آن‌چه که درباره مصافحه (دست دادن به یکدیگر) یا معانقه (دست در گردن یکدیگر انداختن؛ همدیگر را در آغوش کشیدن) گفته شده، می‌تواند شاخص‌های بیرونی برای اظهار محبت و عشق‌ورزیدن باشد که در آموزه‌های دینی به این اظهارات توجه شده است. «هم دیگر

را به آغوش بگیرد و صمیمانه دست بدهید و به هم دیگر هدیه بدهید که باعث افزایش ارتباط عاطفی، ذهنی و قلبی می‌شود» (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ۹: ۲۰۸؛ ابن‌حیون، ۱۳۸۵ق، ۲: ۳۲۶) و همچنین از پیامبر خدا (ص) روایت است که فرمود: «هریک از شما دوست یا برادر دینی‌اش را دوست بدارد، پس به او اعلام کند» (خالدبرقی، ۱۳۷۱ق، ۱: ۴۱۵). ابراز عشق و علاقه در محیط خانواده، میان دو همسر، یا میان پدر و مادر نسبت به فرزندان کانون خانه را مملو از محبت و عشق می‌کند. چنان‌که پیامبر (ص) فرمود: «اظهار دوستی مرد به زن، هیچ‌گاه از یاد او نمی‌رود» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۵: ۵۶۹). چون نیازهای عاطفی، بخشی از نیازهای اجتماعی و از مهمترین نیازهایی است که در زندگی جمعی و داشتن تعامل و روابط اجتماعی میسر می‌شود و از طرفی رابطه‌هایی که در میان انسان‌ها بر پایه و انگیزه دوست داشتن و محبت به وجود می‌آید از استمرار بیشتر و استوارتری برخوردار است. اهرم نیرومند عشق و محبت نیز در بسیاری از زمینه‌های اجتماعی و ارتباطات انسانی، کارسازتر از عوامل دیگر است. از این‌رو ریشه‌یابی عوامل تقویت‌کننده دوستی، ریشه‌کنی عوامل سست‌کننده علاقه‌ها و استفاده از عوامل محبت‌آفرین، در بهبود مسایل معاشرت مهم است.

ج- هدیه دادن

ساز و کار دیگری که به توسعه مناسبات اجتماعی مطلوب در میان اعضای خانواده منجر می‌شود، رسم هدیه دادن است که می‌تواند محبت و علاقه به طرفین را ازدیاد کند. از معصوم (ع) نقل شده است: «هدیه دادن موجب دوستی بوده و باعث تجدید برادری شده و کینه را از بین می‌برد» (ابن‌ابی‌جمهور، ۱۴۰۳ق، ۱: ۲۹۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۷۷: ۱۶۶). البته رسم هدیه دادن وقتی دارای کارکرد می‌شود که مواسات و یاری به دیگران نیز در آن نهفته باشد؛ چنان‌که امام صادق (ع) فرمود: «بهترین زمان هدیه دادن در موقع نیاز هدیه گیرنده است» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ۳: ۲۹۹). علاوه بر کارکرد همکاری در کاهش یا زوال فقر، هدیه می‌تواند برخی از رذائل اخلاقی حاکم در تعاملات اجتماعی را از بین ببرد.

د- صله رحم و تقویت پیوند خویشاوندی

اسلام، صله رحم را در کنار عدالت و احسان آورده که نشان‌دهنده جایگاه و اهمیت صله ارحام و رسیدگی به ذی‌القربی است چرا که این ساز و کار نوعی حمایت همه‌جانبه از اعضای خانواده بوده و در نهایت کمک به سلامت و امنیت جامعه در پرتو خانواده سالم

شکل می‌گیرد. این مهمّ از دو شیوه عمومی و خصوصی مورد تأکید قرار گرفته است. اول این که هر فرد مسلمان را موظف رسیدگی به وضع توده مردم کرده است، اگر چه نسبت خاصی با آن‌ها نداشته باشد. دوم این که، هر مؤمن و مسلمانی درباره خانواده و بستگان خویشاوند خویش مسئولیت داشته و بی توجهی به این اصل بنیادین می‌توان آدمی را از مدار شریعت خارج سازد؛ این مهمّ، در کلام پیامبر (ص) چنین آمده است. «سفارش می‌کنم به اتمم آن‌هایی که حضور دارند و غایب هستند، آن‌هایی که هنوز متولد نشده‌اند، به نیازهای (عاطفی، مالی و...) خویشان خود توجه و رسیدگی کنید، اگر شده مسیر طولانی را طی کنید اما از نیازهای خویشاوندتان غافل نشوید که توجه به نیاز خویشاوندتان جزء مسائل کلیدی دین است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۱۵۴).

صله رحم را می‌توان با امداد و کمک‌رسانی، احسان و نیکی مادی و معنوی به منظور حفظ و تقویت نظام خویشاوندی محقق ساخت. از نظر اسلام آن‌چه در رابطه خویشاوندی دارای اهمیت بوده و منجر به تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود، برخورداری از روحیه تعهد و اهتمام به ایشان است تا آن‌ها از کمک‌های متقابل و حمایت‌های عاطفی و اقتصادی یکدیگر بهره‌مند شوند. رهاورد این مکانیزم، ایجاد و تقویت نظام خویشاوندی و گسترش روحیه مهرورزی بین افراد هم‌خویشاوند، تحت عنوان صله رحم، یادآور این است که بدین وسیله می‌توان به توسعه و پیشرفت همه جانبه دست یافت. قرآن نیز حمایت خویشاوندی را مورد تأیید قرار می‌دهد و «فصیله» و انجمن خویشاوندان را پناهگاه می‌شناسد: «وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ» (المعارج: ۱۳). انسان وقتی در این پناهگاه قرار دارد، مطابق با نیازهایش حمایت دریافت می‌کند و در مسیر پیشرفت قرار می‌گیرد و یا در روایتی دیگر چنین آمده است: «ارتباطات خویشاوندی زمینه‌ساز و کنترل رفتارهای نامطلوب، افزایش ثروت، آسان شدن امور، حل مشکلات و افزایش درآمد حلال می‌شود» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۱۵۷) یا در روایتی دیگر کارکرد ارتباطات خویشاوندی را چنین بیان می‌کند: «صله رحم باید موجب افزایش امید به زندگی، افزایش درآمد و ایجاد محبت بین خویشاوندان بشود» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۱۵۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۷۴: ۱۱۸). در روایات متعدد، توجه به نیاز خویشاوندان مورد تأکید قرار گرفته است و ازدیاد ثروت و سرمایه را نتیجه انجام این مهم می‌داند.

۴-۱-۵. رواج نهاد ازدواج

از ازدواج به عنوان سرمایه اجتماعی یاد می‌شود که باعث ایجاد و گسترش پیوندهای

اجتماعی شده و از این طریق، ازدواج، نه تنها برای خانواده، بلکه برای دیگران نیز سودمند است. خانواده یک واحد اجتماعی است که با ازدواج مرد و زن که دارای اهداف و منافع مشترکی هستند و زیر یک سقف زندگی می‌کنند، شکل می‌گیرد و با تولد فرزندان تکمیل می‌شود. اسلام خانواده را با ازدواج شرعی زن و مرد به رسمیت می‌شناسد که دارای شخصیت مدنی، حقوقی و معنوی هستند. وقتی سخن از عوامل تحکیم و کارآمدی و تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود، مراد جامعه‌پذیر کردن عناصر نهاد ازدواج در میان خانواده‌هاست تا بدینوسیله بتوان خانواده بهنجار مبتنی بر تعالیم دینی را گسترش داد. بر این اساس است که امام صادق (ع) می‌فرماید: «بدون شک خداوند دوستدار خانه‌ای است که در آن ازدواج صورت می‌گیرد...» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۶: ۵۴) و پیامبر اعظم (ص) به روایت امام صادق (ع) می‌فرماید: همسر اختیار کنید و وسایل همسری دیگران را فراهم آورید و بدانید که از خوشبختی فرد مسلمان، پرداختن هزینه ازدواج زن بی‌شوهر است و هیچ چیز را خدای بزرگ - در اسلام - بیش از خانه‌ای دوست ندارد که با ازدواج آبادان شود و هیچ خانه‌ای بیش از آن مورد بغض خدای بزرگ نیست در اسلام که با جدایی زن و شوهر از یک‌دیگر - یعنی با طلاق - ویران شود (همان، ۵: ۳۲۸). در روایت اخیر علاوه بر تشویق به همسرگزینی به امر رواج ازدواج و کمک در این مسیر رهنمون می‌سازد. کارکردهای متعددی برای ازدواج در منابع دینی بیان شده است که هر کدام از آن‌ها در مسیر تحکیم و کارآمدی و تقویت سرمایه اجتماعی قرار می‌گیرد.

نویسنده تفسیر «من وحی القرآن» در ذیل آیه ۲۱ سوره روم و در بیان کارکرد ازدواج در پرتو شکل‌گیری عناصر سرمایه اجتماعی چنین می‌ویسد: ازدواج در فضایی سرشار از آرامش روحی - روانی، توأم با ثبات غریزی و آرامش عاطفی و در ماهیت ادغام انسان در رابطه مرد با زن، شکل می‌گیرد که در آن هریک احساس می‌کند دیگری جزئی از خود و تکه‌ای از خود است. به طوری که وقتی احساس بیگانگی و محرومیت می‌کند در خلاء عاطفی فوق‌العاده‌ای می‌زیید و این وضعیت در نهاد آدمی به ودیعت گذاشته شده است و در انسان از طریق گزینه ذاتی انسان وجود داشته و باعث می‌شود که موضوع فقط در گرماگرم رابطه یکپارچه به جنبه جنسی محدود نشود بلکه فزاینده از آن به تمام جنبه‌های روحی و عاطفی دیگر با افق‌های متنوع در احساسات و آرزوهای انسانی توسعه می‌یابد. بنابراین، بیان سکون و آرامش در تمام افق‌های خود است (فضل‌الله، ۱۴۱۹ق، ۱۸: ۱۱۵). کارکرد دیگری که می‌توان برای ازدواج بیان کرد و تأمین‌کننده سرمایه اجتماعی است، بقای نسل است. جامعه انسانی برای بقای نسل نیاز به تولید مثل دارد و این امر

نیز مطابق با هدف آفرینش است. فرمایش پیامبر اکرم (ص) در این فراز که می‌فرماید: «ازدواج کنید تا صاحب فرزند شوید. قطعاً من به زیادی شما در روز قیامت بر امت‌های دیگر مباحات می‌کنم» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۵: ۳۳۳). حاکی از این امر است که فراوانی و انسجام جامعه متدینان از طریق فرزنددار شدن خانواده‌ها موجب پیوند نسلی می‌گردد و با پرورش فرزندان صالح و مؤمن، اصلاح در جامعه ایمانی صورت گرفته و بدین سبب روح بندگی تکثیر می‌شود و هدف اساسی خلقت انسان تأمین می‌شود و در نتیجه مباحاتی که حضرتش فرمود صورت می‌گیرد و نتیجه آن می‌تواند پیشرفت مادی و معنوی را برای جامعه به ارمغان آورد.

از سلامت و امنیت اجتماعی به عنوان سومین کارکرد ازدواج یاد می‌شود که مؤلفه‌ای بنیادین در سرمایه اجتماعی است. یکی از محورهای اساسی و مهم ارزیابی سرمایه اجتماعی، برخورداری جامعه از سلامت اجتماعی است. به‌زعم گلداسمیت، سلامت اجتماعی «ارزیابی رفتارهای معنی‌دار مثبت و منفی فرد در ارتباط با دیگران» می‌باشد و آن را یکی از اساسی‌ترین شاخص‌های سلامت هر کشوری معرفی می‌کند، که منجر به کارا بودن فرد در جامعه می‌گردد (Larson, 1996, 285). انسان برای زندگی در جامعه و دستیابی به مراتب بالای رشد و توسعه، نیازمند برخورداری از امنیت و آرامش در جامعه است به‌طوری‌که انسان‌هایی که از لحاظ فردی و اجتماعی احساس امنیت می‌کنند با آرامش خاطر اهداف خود را دنبال کرده و امکان موفقیت آن‌ها افزایش می‌یابد (چلبی، ۱۳۸۳ش، ۲۰). اما با رشد و نمو جرایم و انحرافات اجتماعی، زمینه‌های ناامنی و شکل‌گیری کجروی در سطح جامعه بیشترین دلهره را ایجاد می‌کند که تهدیدی بر سلامتی جامعه به‌ویژه سلامت اجتماعی می‌باشد (شرافتی‌پور، ۱۳۸۵ش، ۱۱۹).

امنیت اجتماعی به معنی حفظ سیستم اجتماعی است به گونه‌ای که اجتماع، خانواده و فرد در مقابل تهدیدها و ناهنجاری‌های اقتصادی - اجتماعی یا شخصی ایمن بوده و از سلامت زندگی خود اطمینان داشته باشد. چنان‌چه در جامعه امنیت اجتماعی برقرار گردد، امید و اطمینان خاطر افراد به آینده افزایش می‌یابد و میل به رشد و تکامل و حصول به یک زندگی سالم در دل آن‌ها بارور می‌شود (رسولی، ۱۳۹۰ش، ۱۶۷). مطابق با آموزه‌های دینی و یافته‌های جامعه‌شناسی می‌توان ادعا کرد، نهاد ازدواج یکی از بنیان‌های اساسی برای تأمین سلامت اجتماعی است. ازدواج و تأسیس کانون خانواده، برای سلامت و امنیت جامعه از این منظر مفید است که می‌تواند در کاهش ارتکاب جرم و بزه مؤثر واقع شود. یافته‌های میدانی علوم اجتماعی نیز گواهی بر این ادعاست.

در یک تحقیق میدانی که بر ۵۰۰ تن از جوانان انگلستان انجام گرفت، این نتیجه به دست آمد که جوانان پس از ازدواج و تشکیل خانواده، کمتر به انجام اعمال مجرمانه روی می‌آورند و خلاف کاری و جرم در آنان کاهش می‌یابد، و در مقابل، افرادی که مجردند به اعمال خلاف و بزه کاری اجتماعی بیشتری روی می‌آورند و زمینه کارهای ناهنجار در آنان بیشتر است (محبوبی منش، ۱۳۸۳ ش، ۱۸۳).

۴-۱-۶. شناخت روابط ساختاری مطلوب

روابط در نهاد خانواده، جزئی از روابط انسانی است که از یک سو با عوامل وابسته به محیط خود مانند جامعه، طبیعت و تاریخ رابطه دارد و از سوی دیگر، خود نیز شامل انواع ساختارهای حاکم بر آن می‌شود که روابط زن و شوهر، پدر و فرزند، مادر و فرزند، فرزندان با هم و سایر روابط یک خانواده را دربرمی‌گیرد. بنابراین رفتار هر یک از اعضای خانواده تابعی از کل سیستم خانواده و سیستم‌های فراگیرتر مربوط به آن و نیز سایر اعضای آن خانواده‌هاست. به این ترتیب در ساختار یک خانواده و نگاه به آن، لازم است تا شناختی از روند ارتباطی نسل‌های قبلی و بعدی خانواده موجود نیز در نظر گرفته شوند؛ به خصوص توجه به الگوهای تکراری رابطه‌ای که در این نسل‌ها دیده می‌شود از اهمیت تشخیصی و درمانی زیادی برخوردار است، زیرا این الگوهای تکراری می‌توانند نشان‌دهنده انواع اختلالات یا واکنش‌های غیرانطباقی باشند که در خانواده‌ها به ارث می‌رسند و باید آن‌ها را تعدیل کرد یا از میان برد.

در ساختار خانواده با سلسله مراتب، مرزبندی‌ها و قوانین خاص هر خانواده روبرو می‌شویم که آگاهی از آن‌ها برای درک ماهیت یک خانواده ضروری است. روایت پیامبر اسلام (ص) که می‌فرماید: «إِنَّمَا النِّكَاحُ رِقٌّ، فَإِذَا أَنْكَحَ أَحَدُكُمْ وَلَيْدَةً فَقَدْ أَرْقَاهَا، فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ لِمَنْ يَرْقُ كَرِيْمَتَهُ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۱۰۰: ۳۷۱) ناظر به شناخت از روابط ساختاری است که به وسیله ازدواج تثبیت می‌شود؛ لذا مضمون فرمایش پیامبر این است، کسی که در نظر دارد فرزند خویش را با ساز و کار ازدواج پیوند دهد؛ به تبار و پیشینه خانوادگی و نوع ارتباط این ارکان سازنده توجه داشته باشد؛ زیرا با این عمل حوزه اختیار و نفوذ وی بر فرزندش کاهش می‌یابد و این فرصت به دیگری تفویض می‌شود. در روایتی مشابه نیز پیامبر اکرم (ص) تأکید فرموده است با افراد دارای حسب و نسب وصلت کنید، زیرا تمامی خصال و صفات والدین به فرزندان انتقال می‌یابد (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ۱۹۶).

با این وصف، این روابط است که پویایی و حیات سیستم را تأمین می‌کند. در یک سیستم زنده مثل خانواده توجه به الگوهای ارتباطی انطباقی یا غیرانطباقی در تشخیص اختلالات و درمان آن‌ها راه‌گشاست. در این ارتباط‌هاست که انواع گوناگون اطلاعات کلامی و غیرکلامی مبادله می‌شود. مجموعه این کنش‌ها و برکنش‌ها به صورت کارکرد یا عملکرد سیستم یا نظام خانواده تجلی می‌یابد که به شکل رفتارهای قابل مشاهده و قابل بررسی فردی، جمعی و میان فردی خود را نشان می‌دهند. این رفتارها می‌توانند سازنده یا مخرب، سالم یا بیمارگونه و انطباقی یا غیرانطباقی باشند.

در نگاه به هر خانواده توجه به چهار عنصر ساختار، رابطه یا ارتباط، اطلاعات و عملکرد، ماهیت وجودی آن خانواده و عملکرد کلی آن را روشن می‌کند و خانواده سالم را از خانواده ناسالم و یا مختل متمایز می‌سازد. خانواده‌ای که در ساختار دچار گسست است یا در روابط غیرانطباقی است و یا در تبادل اطلاعات با مشکل روبه روست، به احتمال بسیار زیاد از عملکرد سالم و سازنده بی‌بهره است. به عبارت دیگر سیستم آن از هماهنگی و سازمان یافتگی لازم محروم است.

۵. نتیجه‌گیری

۱- در این تحقیق، به استخراج و تحلیل عوامل مؤثر بر تقویت سرمایه اجتماعی در خانواده و نظام‌های حاکم بر آن مبتنی بر تعالیم روایی، پرداخته شد و در پاسخ به پرسش اصلی تحقیق به آن دسته از آموزه‌های قرآن و روایی که موجب تقویت سرمایه اجتماعی در خانواده گشته و نقش تسهیل‌گری در نظام‌های حجاری را ایفا می‌کند، اشاره گردید.

۲- در پاسخ به پرسش‌های فرعی مسئله تحقیق به آن دسته از مناسبات اجتماعی که در مسیر ارتقاء سرمایه اجتماعی مؤثر بوده پرداخته‌ایم و در این راستا تعاملات انسانی یا فرایندهای اجتماعی که منجر به تحقق این مهم بوده‌اند، احصا شده است. در این مطالعه سعی شد تا عوامل تقویت سرمایه اجتماعی در خانواده در یک تعامل پیوسته و در ارتباط با هم مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. برای این کار از روش مطالعات کیفی و به‌طور مشخص از روش تحلیل محتوای اسقرانی استفاده شد، یعنی تعالیم روایی شبیه داده‌هایی که از یک پژوهش میدانی به دست آمده مورد بررسی قرار گرفت و در فرمت انواع کدگذاری قرار گرفته و مقولات مرتبط با عوامل تقویت سرمایه اجتماعی در خانواده از میان کدهای انتخابی برگزیده شدند و مقولات مرکزی در هسته ارتباط و تعامل با دیگر مقولات و مفاهیم به منظور تبیین زمینه‌ها و موانع مشخص گردید و شکل ارتباط زیر را نمایان ساخت.

عوامل مؤثر بر تقویت سرمایه اجتماعی در تعالیم روایی

منابع

- قرآن کریم.
- ابن ابی جمهور، عوالی اللئالی العزیزیه فی الاحادیث الدینیہ، قم، سیدالشهداء، ۱۴۰۳ق.
- ابن حییون، نعمان بن محمد مغربی، دعائم الإسلام و ذکر الحلال و الحرام و القضايا و الأحكام، قم، مؤسسه آل البيت (ع)، چاپ دوم، ۱۳۸۵ق.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول (ص)، قم، جامعه مدرسین، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.
- اربلی، ابی الفتح، کشف الغمّه فی معرفه الائمه، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۰۵ق.
- برقی، احمد بن محمد، المحاسن، قم، دارالکتب الإسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۷۱ق.
- بستان، حسین، جامعه شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰ش.
- بورديو، پیر، نظریه کنش، ترجمه: مرتضی مردیها، تهران، نقش و نگار، ۱۳۸۰ش.
- چلبی، مسعود، امیرکافی، مهدی، رساله کارشناسی ارشد: اعتماد اجتماعی، تهران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری - دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۴ش.
- چلبی، مسعود، جامعه شناسی نظم. تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی، تهران، نی، ۱۳۷۵ش.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، بیروت، آل البيت، ۱۴۱۴ق.
- رسولی، رضا، و علی صالحی، "بررسی و تبیین عوامل مؤثر بر امنیت اجتماعی جوانان"، دانش انتظامی، ۲(۱۳۹۰): ۱۶۶-۲۰۱.
- ساروخانی، باقر، طلاق - پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل آن، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۶ش.
- شرافتی پور، جاوید. "بررسی انتشار اخبار خشونت در مطبوعات و تأثیر آن بر احساس ناامنی"، مطالعات امنیت اجتماعی، ۷(۱۳۸۵): ۱۱۵-۱۳۲.

شهسواری، امیرمحمد. "نظریه تبادل اجتماعی: نظریه ارتباطات و تعاملات فردی در جامعه". تحقیقات رسانه، ۱۱(۱۳۹۷): ۵۱-۷۰.

صدوق، محمدبن علی، الخصال، مترجم: یعقوب جعفری، قم، نسیم کوثر، ۱۳۸۲ش.
طبرسی، حسن بن فضل، مجمع البیان، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۲ق.

طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، شریف الرضی، قم، چاپ ششم، ۱۳۹۲ق.
فتاحی زاده، فتحیه، و عارفه داودی. "طرح‌واره‌های تصویری فضایل و رذایل اخلاقی در مرویات نبوی با رویکرد معنی‌شناختی"، مطالعات فهم حدیث ۶، ۱۱(۱۳۹۸): ۲۱۹-۲۴۱. doi:10.30479/

mfh.1398.1821

فتال نیشابوری، محمد، روضه الواعظین، قم، شریف الرضی، چاپ دوم، ۱۳۷۵ش.

فضل‌الله، محمدحسین، من وحی القرآن، بیروت، دارالملاک، ۱۴۱۹ق.

فوکویاما، فرانسیس، پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن. ترجمه: غلامعباس توسلی، تهران، حکایت قلم نوین، ۱۳۸۵ش.

فیلد، جان، سرمایه اجتماعی، ترجمه: غلامرضا غفاری و حسین رضائی، تهران، کویر، ۱۳۹۲ش.

کلینی، محمدبن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.

کرایب، یان، نظریه اجتماعی مدرن، ترجمه: عباس مخبر، تهران، آگاه، ۱۳۷۸ش.

مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ق.

محبوبی منش، حسین. "تغییرات اجتماعی ازدواج". مطالعات راهبردی زنان، ۱۲(۱۳۸۳): ۱۶۹-۱۸۵.

مفید، محمدبن محمد، الأمالی (للمفید)، قم، کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۴ش.

Larson, J. S. (1996), "The World Organization Definition of Health: Social versus Spiritual Health", Social Indicators Research, Vol 38: pp181-192.